Farg‘ona davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi
Boltayeva Feruza A’zam qizi

INKLYUZIV GURUHLI MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARIDA TADQIQIY BILISH VA REFLEKSIV FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda inklyuziv ta’lim yo‘nalishining dolzarbligi yoritilgan. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining yangi tahriri asosida bolalarning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va xilma-xilligini inobatga olgan holda teng ta’lim olish sharoitlarini yaratish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’limning mohiyati, uning maxsus ta’limdan farqi, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuv jarayonidagi ahamiyati hamda turli nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning individual yondashuvi masalalari keng tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Inklyuziv ta’lim, maktabgacha ta’lim, “Ilk qadam” dasturi, alohida ta’lim ehtiyoji, rivojlantiruvchi muhit, korreksion-pedagogik yondashuv, bolalar ijtimoiylashuvi, teng imkoniyatlar.

Аннотация. В статье рассматривается актуальность направления инклюзивного образования в повышении качества дошкольного образования в Узбекистане. На основе Закона «О дошкольном воспитании и обучении» и новой редакции государственной программы «Первый шаг» обосновывается необходимость создания равных условий обучения с учётом индивидуальных возможностей, потребностей и многообразия детей. Также подробно анализируются сущность инклюзивного образования, его отличие от специального образования, значение в процессе социализации детей дошкольного возраста, а также вопросы индивидуального подхода педагога в работе с детьми с различными нарушениями развития.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дошкольное образование, программа «Первый шаг», особые образовательные потребности, развивающая среда, коррекционно-педагогический подход, социализация детей, равные возможности.

Abstract. This article examines the relevance of inclusive education in improving the quality of preschool education in Uzbekistan. Based on the Law "On Preschool Care and Education" and the new version of the state program "First Step," the need to create equal learning conditions, taking into account the individual capabilities, needs, and diversity of children, is substantiated. The article also analyzes in detail the nature of inclusive education, its differences from special education, its importance in the socialization of preschool-age children, and the importance of an individualized approach for teachers

working with children with various developmental disabilities.

Keywords: Inclusive education, preschool education, First Step program, special educational needs, developmental environment, correctional pedagogical approach, socialization of children, equal opportunities.

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda inklyuziv yo‘nalish dolzarb masala sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” O‘RQ 595-son Qonunining 3-moddasi, 3-bandida “inklyuziv ta’lim va tarbiya – bolalarning alohida ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini hamda individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya olishi uchun teng imkoniyatlarni ta’minlaydigan jarayon” deb belgilab berilgan.

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining 2025 yilda qayta nashrdan o‘tkazilishi rejalashtirilgan uchinchi nashriga kiritilgan asosiy qo‘shimchalar va o‘zgartirishlar qatorida bolalar huquqlari, inklyuzivli va tenglik haqida keng tushunchalar yoritib berilgan. Xususan, gender tenglik, alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, madaniy va til jihatidan xilma-xillik, qulay, do‘stona va inklyuziv ta’lim muhiti alohida belgilab o‘tilmoqda.

Inklyuziv yondashuv bolalarning turli ta’lim ehtiyojlarini tushunish va shu ehtiyojlarga muvofiq xizmatlar ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi. Ya’ni, inklyuziv ta’lim - bu jismoniy yoki ruhiy xususiyatlari, millati, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa farqlaridan qat’i nazar, har qanday bola ta’lim olishi mumkin bo‘lgan ta’lim jarayonidir. Maxsus ta’limga muhtoj shaxslarni o‘qitishga bunday yondashuv maxsus ixtisoslashtirilgan muassasalarda o‘qitishni tashkil etishdan tubdan farq qiladi. Uning mohiyati bolalarning alohida toifasi sifatida jamiyatdan ajralish emas, balki ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida - bolalar bog‘chasidan oliy o‘quv yurtlarigacha jamiyatga ijtimoiylashishidir.[1; 214]

Bolalik bosqichida inson psixologo-pedagogik jihatdan kuchli ta’sirlanadi. O‘sib kelayotgan bola organizmi, uning miya tuzilishining ichki imkoniyatlari chegarasizligini inobatga olgan holda tashkil etilgan korreksion-pedagogik, psixologik hamda tibbiy ishlar bolaning birlamchi nuqsonini kamaytirib, ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga yordam beradi. Bularning hammasi rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani mustaqil, hech kimga qaram bo‘lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash omillaridir.[2; 6]

Maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv guruhlarda faoliyat olib boruvchi pedagog bolalarni faol rivojlanishlarini ta’minlashi lozim. Tarbiyachi e’tiborga olishi kerak bo‘lgan omillar - bolaning ta’lim olishiga oid qaror qabul qilishda tarbiyachi nazorat qilishi kerak bo‘lgan uchta muhim omil mavjud:

1. Bu yoshdagi bolalar guruhining rivojlanishi va ta’lim olishi haqida ma’lum bo‘lgan ma’lumotlarni hisobga olish. Yosh xususiyatlariga oid bunday bilimlar tarbiyachilarga ta’lim jarayonini bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda rejalashtirish, qanday materiallar va mashg‘ulotlar ular uchun xavfsiz, qiziqarli, yetarlicha qiyin bo‘lishi va bolalarning rivojlanishi va ta’lim olishi jarayoniga eng yaxshi hissa qo‘shishiga oid ishlarni olib borishni o‘z ichiga oladi. Bu omil yoshga moslik deb ataladi.

2. Har bir bola haqida ma’lum bo‘lgan narsalarni e’tiborga olish. Har bir bolaning kuchli, zaif tomonlari, qiziqishlari va ehtiyojlari to‘g‘risida ma’lumot to‘plash tarbiyachilarga o‘qishga moslashish va individual o‘zgarishlarni amalga oshirishga va samarali individualizatsiyani yaratishga imkon beradi.

3. Bolalar yashaydigan ijtimoiy va madaniy qadriyatlar haqida ma’lum bo‘lgan narsalarni hisobga olish. Bolaning uydagi va jamiyatdagi hayotini shakllantiradigan qadriyatlar, umidlar, xulq-atvor va tilni o‘rganish o‘qituvchilarga boy mazmunga ega va ularning madaniyati bilan bog‘liq bo‘lgan hamda bolalar va ularning oilalariga hurmat ko‘rsatadigan o‘quv muhitini va faoliyatini yaratishga imkon beradi.[3; 14]

Inklyuziv guruhli maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida tadqiqiy bilish va refleksiv faoliyatni shakllantirishda MTT pedagoglari rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishga alohida e’tibor qaratishlari talab etiladi. Bunda alohida ta’lim olish ehtiyoji mavjud bo‘lgan bolalarning jismoniy va ruhiy nuqsonlariga qarab quyidagi yondashuvlar ahamiyat beriladi:

Nutqida og‘ir nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim tashkilotida va guruhda mavjud nutq muhitidan tashqari bunday nuqsonli bolalarning umumiy rivojlanishi uchun fanlarni rivojlantiruvchi muhit yaratilishi kerak. Bu nutq burchagi bo‘lib, unda mavzular va lavhali rasmlar tasvirlangan bo‘ladi: she’rlarni ijro etish uchun o‘yinchoqlar, tovushlarni to‘g‘ri ifodalash tasviri tushirilgan kartalar, so‘zlar va jumlalarni ajratish sxemalari, jumlalar, tovushlarni mustahkamlash va avtomatlashtirish uchun namoyish materiallari.

Ko‘rishida nuqsonlar bo‘lgan bolalarning samarali rivojlanishi uchun har xil sezgi stimullari bilan to‘yingan va jismoniy faoliyat uchun sharoitlar mavjud muhit talab qilinadi: sensor burchaklar, murvatli, ovoz chiqaruvchi va turli xil materiallardan yasalgan o‘yinchoqlar, yuzasini sezish mumkin bo‘lgan taxtalar. Maxsus ko‘rinish: ko‘rgazmali materialning o‘lchami kamida 20 sm, tarqatish materiallari esa 3 dan 5 sm gacha bo‘lishi kerak. Qizil, to‘q sariq, yashil ranglar afzal ko‘riladi (kichik, o‘rta guruhlarda), katta guruhlarda esa boshqa ranglar bilan asta-sekin tanishiladi. Vazifalarning mantiqiy ketma-ketligiga alohida e’tibor berish zarur. Bu o‘rganilgan mavzular bo‘yicha didaktik o‘yinlar, krossvordlar, jumboqlar, mantiqiy zanjirlar, algoritmlar bo‘lishi mumkin.

Topshiriqlar uchun material to‘g‘ri o‘lchamda bo‘lishi kerak (pomidor karamdan katta bo‘lmasligi kerak yoki mashina uydan kattaroq bo‘lmasligi kerak). Predmet va lavha rasmlari hoshiyalangan va ularni tik holatda ko‘rish uchun ushlab turuvchi maxsus taglikka ega bo‘lishi kerak. Bolaning dars vaqtidagi o‘tirish joyi oftalmolog tavsiyasini inobatga olgan holda tanlanadi.

Psixik rivojlanishda kechikish bo‘lgan va aqli zaif bolalarda kognitiv faoliyat, avvalo, fikrlashning eng yuqori mavhum shakllarining rivojlanmaganligi yetakchi bo‘ladi. Buning uchun rivojlanayotgan fanlarni rivojlantiruvchi muhit fan-amaliy va hissiy tajribani egallash va uni o‘yin va amaliy vaziyatlarga o‘tkazishni ta’minlaydigan atributlarga ega; atrofdagi makonda kognitiv yo‘nalishni shakllantirish. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: bitta mavzu

bo‘yicha materiallarning turli xil variantlari (tirik obyektlar, hajmli obyektlar, tekis obyektlar, namoyish materiallari), harakatlar sxemalari va algoritmlari, hikoya qilishning ketma-ketlik modellari, tavsiflar, ertaklar modellari, hissiy sohani rivojlantirish uchun buyumlar. Agar katta guruhda psixik rivojlanishda kechikish bo‘lgan bolalar bo‘lsa, ularga oldingi yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan o‘yinchoqlar, shu jumladan atrofdagi dunyoning haqiqiy buyumlarini aks ettiradigan, hayotiy vaziyatlarga mos keladigan (cho‘milish, kiyinish, choy ichish, piyoda yurish va boshqalar) o‘yinchoqlar berilishi kerak.

Eshitishda nuqsonlari bo‘lgan bolalarda ularga qaratilgan nutqni tushunishda rivojlanish jarayoni buzilgan bo‘ladi, faol lug‘at va izchil nutq qiyinchilik bilan shakllanadi. O‘yinchoqlar, rasmlar, fazoviy tushunchalarni o‘rganish uchun jadvallar, tavsiflovchi hikoyalarni tuzish sxemalari, harakatlar ketma-ketligi sxemalari.

Tayanch-harakatlanish apparatida nuqsonlar bo‘lgan bolalar uchun o‘qituvchilar tegishli zaruriy sharoitlarni yaratishlari kerak: har bir bola uchun kartalar tanlovi bilan kichik flannelegraflar, mavzular bo‘yicha modellar, mavzular bo‘yicha har xil bog‘ichlar, Montessori ramkalari, hisoblash uchun kichik buyumlar, naqshlar va panjaralarni joylashtirish, quruq hovuzlar, mashq uskunalari, motorli o‘yinchoqlar, yig‘iladigan o‘yinchoqlar.

Autizm spektri buzilgan bolalarga doimiy, tanish yashash sharoitlarini saqlash istagi, atrofdagi o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatish, ulardan qo‘rqish, monoton, stereotipli harakatlar bilan mashg‘ul bo‘lish kabi stereotipli xatti -harakatlar xosdir.[4]

Autistik nuqsonlari bo‘lgan bolalar doimiy yashash sharoitlarini saqlab qolish istagi bilan bog‘liq stereotipli xatti -harakatlar, vaziyatning eng kichik o‘zgarishlariga qarshilik ko‘rsatish, ulardan qo‘rqish, monoton, stereotipli harakatlarga singib ketishlari bilan tavsiflanadi. Autizmli bolada o‘yin jarayoni, odatda, buyumlar manipulyatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘p hollarda hatto syujet o‘yinlari ham kuzatilmaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, inklyuziv ta’limning samarali natijalari maktabgacha ta’lim yoshida muhim o‘rinni egallaydi. Sog‘lom va ruhan barkamol bolalar atrofdagi do‘stlarida ham barkamollik sifatlarini shakllanishida o‘zining ijobiy ta’sirini o‘tkaza oladi. Inklyuziv maktabgacha ta’limning vazifasi – alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarni ilk yoshidanoq oddiy bolalar qatorida sifatli ta’lim olishlarini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini hamda harakatlarini rivojlantirishdir . Inklyuziv maktabgacha ta’lim yurtimizda yangi va ayni payitda istiqbolli ta’lim soxalaridan biri bo‘lib bu jarayonda inklyuziv ta’limning zamonaviy tendensiyalari va xususiyatlarini tadqiq etishham katta ahamiyat kasib etishi tabiiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.A.Abdusamiyev, N.X. Jumaboyev. Inklyuziv ta’lim nazariyasi., Namangan, 2024 y. 214 b.
2. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika., (darslik), Chirchiq, 2022 y., 6 b.